

KURTULUŞ SONRASI TRABZON MUHACİRLERİNE YAPILAN YARDIMLAR VE BÖLGENİN İÇİNDE BULUNDUĞU DURUM

*Volkan AKSOY**

ÖZ

Güntümüzden yüz yıl önce yaşanan Birinci Dünya Savaşı, o güne kadar insanlığın gördüğü en geniş ve yıkıcı muharebe olmuştur. Devletlerin siyasi, sosyal, iktisadi ve imar gibi unsurları altüst olurken takdir edilir ki en büyük zararı insanlık yaşamıştır. Adı geçen savaşta milyonlarca insan ölmüş, milyonlarcası yaralanmış ve zorunlu göçlere maruz kalmıştır. Savaş, insanlar üzerinde o kadar yıkıcı olmuştur ki, yaptığı tahribatın giderilmesi uzun yıllar almıştır. Bu noktada ilgili makale, savaşın göçe zorladığı milletlerden Müslüman Türklerin bir kesitini oluşturan Trabzon ve çevresindeki “muhacirlerin” yani göçmenlerin, savaş sonrası memleketlerine dönüşlerini, yaşadıkları zorlukları ortaya koymaya çalıştığı gibi o dönemde Trabzon’un içinde bulunduğu durumu ve muhacirlere yapılan yardımları da aydınlatmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Muhacirlik, Trabzon, İnsani Yardımlar, Sıhhi İşler

THE RELIEF AND AID GIVEN TO EMIGRES FROM TRABZON AFTER THE LIBERATION AND THE POST-LIBERATIONAL SITUATION IN THE REGION

ABSTRACT

World War I, that broke out a century ago, has been the most destructive and most extensive war throughout history. In addition to the downfall of the political, social, economic and structural qualities of the states, the greatest damage was to humankind. Millions of people perished, millions were wounded and forced to migrate to another country. The war turned out to be so destructive that it took for years and years to remove all the traces. Thus, this paper focuses on the return of the migrants in and around Trabzon, a part of those Muslim Turks that were forced to migrate to other areas during the war, in addition to the condition of Trabzon then and the charity organizations for the migrants.

Keywords: the Russian Occupation, Migrants, Trabzon, Humane Aids, Health Affairs

* *Okt. Dr. KTÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, TRABZON.*

Giriş

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na katıldıktan sonra pek çok cephede mücadele etmek durumundaydı. Bu cephelerden biri de Sarıkamış felâketi neticesinde aleyhimize bir sürecin başladığı Doğu Cephesi'ydi. Nitekim Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'e doğru ilerleyen Rus İşgali, çok sayıda insanın bu bölgelerden göç edip daha batıya çekilmesine sebebiyet vermişti. Birinci Dünya Savaşı sürerken 1917 yılı Mart'ında Petrograd'da başlayan ve hızla gelişerek Rusya'nın diğer şehirlerine de yayılan isyan ve ihtilâl hareketleri Rusya'yı içten sarsmış, üstelik bütün cephelerde Rus birliklerinin dağılmasına yol açmıştı. Trabzon'daki Rus kuvvetleri arasında da disiplinin zayıfladığı, kumandanların emirlerinin yerine getirilmediği görülmekteydi.¹ Bütün bu gelişmeler Rusya bünyesinde muazzam bir çatlak meydana getirmişti. Buna ait haberler de Birinci Dünya Savaşı içerisinde bulunan Osmanlı Devleti'nde, Rum ve Ermeniler hariç, sonsuz bir sevinç ve ümit uyandırmıştı. Herkeste beliren ümit, savaşın Türkiye için nispeten kayıpsız ve zararsız sona ermesiydi.² Nitekim beklenen gelişme meydana gelmiş ve 18 Aralık 1917'de imzalanan Erzincan Mütarekesi, Kafkas Cephesi'ndeki Türk-Rus savaşına son vermiştir.

Savaş haline son veren mütareke sonrası Rusların cepheden çekilişleri hız kazanmıştı. Ancak Ermenilerin, Rusların boşaltmaya başladığı cepheleri işgale girişmesi ve Ermeni komite mensuplarının Trabzon'a yönelik baskıları,³ Osmanlı Hükümetini bir an evvel tedbir almaya sevk etti. Bunun üzerine 3. Ordu Komutanı Vehib Paşa, 12 Şubat 1918'de ileri harekât için hazırlıklarını tamamladı. Miralay Kazım (Özalp) Bey komutasındaki 37. Tümen de Giresun'dan harekete geçerek kıyı boyunca Trabzon'a yürüdü. Sahilde sırasıyla 14 Şubat'ta Görele ve Eynesil'i, 15 Şubat'ta Vakfikebir'i ve 18 Şubat'ta Akçaabat'ı geri alan 37. Tümen, Beşirli'de karargâh kurarak şehrin bir an önce Ruslardan tahliye edilmesini istedi. Ruslar, kendilerine tanınan 15 gün içinde Trabzon'u boşaltabilmek için faaliyetlerini hızlandırdı.⁴ Rusların nakil işlerini tamamlamasıyla Türk ordusu, 24 Şubat 1918'de halkın sevinç

¹ Sadi Selçuk, *Esaretin Acı Hatıraları ve 37. Kafkas Tümeninin Trabzon'u Düşmandan İstirdadı*, Konya 1955, s. 87.

² Akdes N. Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990, s. 320-321.

³ Betül Aslan, "Rus İşgali Altındaki Trabzon Türk Halkına Uzanan Bir Kardeş Eli: Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi", *Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih-Dil- Edebiyat Sempozyumu, Trabzon, 3-5 Mayıs 2001*, s. 553-554.

⁴ Mesut Çapa, "Trabzon'da Rus İşgali ve Sonuçları", *Türk Kültürü*, Sayı: 433, Mayıs 1999, s. 272-273; Sebhattin Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991, s. 10-12.

gösterileri altında mevcut Rus birliğince karşılanarak olaysız bir şekilde şehre girdi ve Trabzon yaklaşık iki yıl süren düşman işgalinden kurtardı.⁵ Bunu Rize, Çayeli ve diğer yerlerin kurtarılması takip etti.

Şehirde ve vilâyet sathında güvenliğin sağlanmasından sonra Ordu kazasında görev yapmakta olan Vali Cemal Azmi Bey⁶ Trabzon'a gelmiş⁷ ve batıya göç eden muhacirler de yavaş yavaş topraklarına dönmeye başlamışlardı. Bu yazıda, yurtlarına dönerken ve döndükten sonra muhacirlere yapılan yardımlar ve Trabzon'un içinde bulunduğu durum incelemeye çalışılacaktır.

İşgal Sonrası Hükümet ve Hilâl-i Ahmer'in (Kızılay) Bölgedeki Çalışmaları

Trabzon'un işgalden kurtarılmasından hemen sonra, Anadolu'nun değişik bölgelerinde bulunan muhacirler iki yıldır hasret kaldıkları memleketlerine geri dönmeye başlamışlardı. Bu muhacirlerin bir kısmı kendi gayretleriyle vatanlarına dönerken, büyük bir kısmı da devletin almış olduğu tedbirler ve yapılan uygulamalar neticesinde geri dönmeye çalışıyordu. İstanbul'da hükümet "*Muhacir'in Müdüriyyet-i Umûmîsi*" (Muhacirler Genel Müdürlüğü) adıyla bir teşkilât meydana getirmiş ayrıca bu genel müdürlüğe bağlı olarak illerde birer Muhacirler Müdürlüğü kurmuştu. Adı geçen teşkilâtların amacı, muhacirleri yuvalarına kolaylıkla ulaştırmak, onlara yiyecek tedarik etmek, giyecek ve konut ihtiyaçlarının karşılanmasına yardım etmektir. Osmanlı idaresi, muhacirlerle ilgili bütün işlemleri Muhacir'in Müdüriyyet-i Umumiyesi vasıtasıyla yürütmüştü. Bu müdüriyet tarafından, savaş nedeniyle bir müddet işgal altında kalmış olan vilâyetlerin ahalisinden iç kesimlere iltica etmek zorunda kalanların sevkleri ve iadeleri hakkında bir talimatname neşredilmiştir. Bu talimatnameyi takiben, muhacirlerin iskân ve sevkleriyle ilgili hususları takip ve gerçekleştirmek için bir komisyon kurulmuş ve komisyonun

⁵ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi*, Cilt II, Ankara, 1993, s.452-453.

⁶ Mehmed Cemal Azmi Bey, 1868 tarihinde Arapkir'de doğmuştur. İlk tahsilini Arapkir'de, orta tahsilini İstanbul Mahmudiye Rüştiyesi ve Mülkiye Mektebi'nin İdadi kısmında tamamlamış, 1891 yılında ise Mülkiye Mektebi'nin yüksek kısmından mezun olmuştur. Okulu bitirdiği yıl öğretmen olarak göreve başlayan Azmi Bey, daha sonra sırasıyla Selanik Vilayeti'nin Avrethisar Kazasında ve Kosova Merkez Kazaları kaymakamlığında bulunmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanında önemli isimlerden biri olan Azmi Bey 25 Ocak 1909'da Senice, 19 Temmuz 1911'de Siverek, 11 Temmuz 1912'de Bolu, 9 Nisan 1914'te Lazistan Sancağı Mutasarrıfı olmuş, Ağustos 1914 tarihinde ise Trabzon Valiliği görevini üstlenmiştir. Mütareke sonrası İttihatçıların önde gelen isimleri arasında kabul edilen Azmi Bey, Ermeni tehciri ile anılmış, gıyabında yargılanarak idam cezasına çarptırılmıştır. 17 Nisan 1922 tarihinde Berlin'de Ermeni komitacılar tarafından, Bahattin Şakir Bey'le birlikte uğradığı bir saldırı sonucu hayatını kaybetmiştir. Geniş bilgi için bkz. İsmail Hacifetahoğlu, "Birinci Dünya Harbi Döneminin Az Tanınan Bir Siması: Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey", *Türk İdare Dergisi*, Yıl: 74, Sayı: 435, 2002, s. 247-268.

⁷ Rahmi Çiçek, *Trabzon'da Yerel Yönetim*, Trabzon 1998, s. 27.

aldığı ilk karar, Karadeniz sahili ve özellikle de Trabzon muhacirlerinin tamamen sevk edilmeleri olmuştur.⁸ Bu sevklerin aşağıdaki gibi olmasına karar verilmiştir:

1-Önceliğin nakliye vasıtası tedarik etmiş olanlara verilmesi,

2-Daha sonra memleketlerinde emlak sahibi olup hükümetten yardım talebinde bulunmayanlara izin verilmesi,

3-Son olarak erkekli aileler ve iskân edilmemiş olanların gitmesi.⁹

Düşman istilası nedeniyle yurtlarını terk ederek iç bölgelere göç etmiş bulunan muhacirler, yurtlarına dönmek üzere izin verilmesi için, nisan ayı başlarından itibaren Muhacirin Müdiriyyet-i Umûmîsi'ne müracaat etmeye başladılar. Düşman işgalinden henüz kurtarılmış olan Trabzon ve çevresi, ulaşım imkânlarından yoksun ve düşman tarafından tahrip edilmiş bir halde idi. Bu nedenle hükümet buralara dönecek olan muhacirlerin yerel yöneticilere daha fazla yük olacağını düşünerek, şimdilik dönmelerine izin vermeyi düşünmüyordu.¹⁰ Muhacirlerin bir kısmı yurtlarını terk ederken, geri döndüklerinde tekrar faydalanmak üzere tohumluk ve erzaklarının bir bölümünü gizli kuyulara saklamışlardı. Bu durumda olan muhacirlerin dönmelerine izin verilmesinde bir sakinca görülmediği gibi, bunlara durumlarını gösterir birer belge de verilmekteydi.¹¹

Muhacirlerin bir an önce memleketlerine dönüşlerinde pek çok faydalar bulunmaktaydı. Sığındıkları bölgelerdeki sıkıntılardan önemli ölçüde kurtulmuş olacakları gibi dönüşle birlikte işgale uğrayan bölgelerde tekrar eski canlılık meydana gelecekti. Böylelikle devlet, muhacir yükünden kurtulmuş olacaktı. Ancak Trabzon ve yöresine gönderilecek muhacirlerin sevkleri; vasıta eksikliği, iklimin kış olması ve yolların elverişsizliğinden dolayı bir süre ertelenmiş, ilkbaharın gelişiyile birlikte de sevkiate müsaade edilmiştir.¹²

Osmanlı Devleti idarecileri, muhacirlerin dönüşünü yukarıda belirtilen hususlar nedeniyle faydalı buluyordu. Diğer taraftan Mondros Mütarekesi sonrası karşılaştığı iç ve dış meselelerin yoğunluğu sebebiyle üzerindeki sorumluluğu hafifletmeye çalışıyordu. Oysa ilerleyen zaman ve artan şikâyetler, dönüşlerin beklentilerin aksine geliştiğini gösterdi. Yukarıda alınan kararlara rağmen muhacirlerin Trabzon'a dönüşü düzensiz oldu. Devlet, koordinasyonu sağlayamadı. Gerekli alt yapı çalışmaları ve işgal görmüş yerlerin, kısmen de olsa imarı temin edilmediği/edilemediği için şehirlerin eski canlı-

⁸ BCA, *Toprak İskân*, Dosya no: 3228.

⁹ Erol Kaya, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon Muhacirleri", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu, 3-5 Mayıs 2001*, Trabzon 2002, s. 545.

¹⁰ Tuncay Ögün, "Kafkas Cephesinin Birinci Dünya Savaşı'ndaki Lojistik Desteği", *Atatürk Araştırma Merkezi*, Ankara, 1999, s. 321. B.O.A., DH. ŞFR. Nr. 96/278

¹¹ B.O.A. DH.İ.UM. Nr. 86-91; 87-46.

¹² B.O.A. DH.ŞFR. Nr. 96/278.

lığını yakalaması uzun yıllar aldı. Geri dönüşlere muhacirlerin beklentileri ışığında bakıldığında ise sevk işlemlerinin düzensizliğinden rahatsız olanların bir an önce evlerine kavuşmak arzusuyla resmi makamlardan izin almaksızın hareket ettikleri, hazine ve mahalli idarelerden herhangi bir ücret alamadıkları için de yollarda perişan ve sefil oldukları görülüyordu. Ayrıca muhacirler memleketlerinde bıraktıkları dolu ambarlara, terk ettikleri eşya ve meskenlere, bağ, bahçe ve imarlı tarlalarına güvenerek, ziraat mevsimi geçmeksizin yaz ekimini zamanında yapabilmek endişesiyle, hükümetin yardımına bakmaksızın sağ kalan aile efradıyla memleketin yolunu tutmak istiyordu. Zira, Trabzon ve yöresinde işgal dolayısıyla halkı göç eden köyler tamamıyla yıkılmıştı. Köylerinde kalan sınırlı sayıdaki köylü, bir sene evvel en verimli tarlaları ekerek elde ettiği ürünle ambarlarını bir dereceye kadar doldurabilmişti. Ancak elde edilen ürün, mahalli ihtiyacın %5'ini bile karşılayacak seviyeye ulaşamamaktaydı.¹³ Dolayısıyla bu şekilde hazırlıksız dönmek, yeni bir yaşam kurmayı değil, hayatta kalmayı bile çok zor hale getiriyordu.

Hükümet, Rus İşgalinden sonra memleketlerine dönmek isteyen muhacirlerden izinsiz dönüşe teşebbüs edenlere mani olunmasını isterken, daha sonra yola çıkmış olanlardan gerçek ihtiyaç sahiplerine iade sağlanması hususunda yetkilileri uyarmıştır.¹⁴ Ayrıca hükümet, nakil aracı olmayan ya da bulamayanların resmi vasıtalarla memleketlerine iade edilmesine çalışılacağını da taahhüt etmiştir.¹⁵ Memleketlerine ilk dönenler, nüfuz ve servet sahibi kimseler olmuştu. Zengin ve varlıklı aileler deniz ve kara ulaşım vasıtaları ile geri dönerken, fakir ve yoksul ailelerin çoğu Amasya, Merzifon, Tokat, Ankara, Kastamonu, Sivas gibi uzak yerlerden yaya olarak dönüyorlardı. Fakir muhacirlerden bir kısmı da devlet hesabına özel kumpanyalar tarafından taşınmışlardı.¹⁶ Hükümet, gerçek ihtiyaç sahiplerine elinden geldiğince yardım etmeye çalışmıştır. Fakat herkesin ihtiyacına koşabildiğini söylemek, içinde bulunulan dönemin imkânsızlıkları sebebiyle pek mümkün değildir.

İstanbul'dan Karadeniz'e ancak 20 günde bir vapur çıkarılabiliyordu. Yola çıkan vapurlar Amasra, Bartın, Zonguldak, İnebolu, Sinop, Gerze, Bafra, Samsun, Ünye, Ordu vesaire sahil kasaba ve şehirlerinde bekleyen muhacirleri de alarak insan yığınları haline geliyor ve bunları sahillere dağıtı dağıtı Trabzon taraflarına yol alıyordu. Savaşın sona ermesinden sonra Ünye'ye ilk vapur mısır yüklü olduğu halde, 9 Nisan 1918'de gelebilmiş, bu münasebetle dualar okunarak kurbanlar kesilmiş, belediye tarafından çay ziyafeti verilmişti.

¹³ Muzaffer Lermioğlu, *Akçaabat-Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş-Hicret Hatıraları*, İstanbul 1949, s. 326.

¹⁴ *BCA*, Toprak İskân, Dosya no: 7792, nr. 272 14/74 13 22.

¹⁵ *BCA*, Toprak İskân, Dosya no: 7792, nr. 272 14/74 13 14.

¹⁶ Nedim İpek, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler", *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu*, Samsun 1994, s. 97.

Trabzon ve yöresinde muhaceretten köylerine dönenlere ise ekim mevsimi geçmeden tohumluk mısır dağıtılmıştı.¹⁷

Trabzon ve havalisinin işgalden kurtarılması ile halk yıllarca hasretini çektikleri evlerine, memleketlerine kavuşuyorlardı. Şehre karadan yürüyerek girenler ilk iş olarak yere kapanıp sevinç gözyaşları ile toprağı ıslatıncaya kadar öpüyor, kayıkları ile limana girenler iskeleye ayak basar basmaz yurduna, sancağına kavuşmak bahtiyarlığına erdiği için Allah'a şükür ediyordu.¹⁸ Ancak kurtuluşu müteakip yurtlarına dönen muhacirlerin geldiklerinde buldukları, bıraktıkları gibi değildi. Evlerin büyük bir kısmı işgal döneminde tahrip edilerek yıkılmıştı. Muhacirlerin başlarını sokabilecekleri sağlam binaların sayısı oldukça azdı. Bu nedenle viranelerde, taş kovuklarında aç ve sefil bir halde bulunuyorlardı. Hükümet ve ordu tarafından yapılan yardımlar da yetersiz kalmaktaydı.¹⁹ Şehrin içinde bulunduğu durumu, dönemin tanıklarından Şevket Çulha şu sözlerle anlatmaktadır:²⁰

İki yıllık bir ayrılıktan sonra, Trabzon'umuza kavuşmuştuk. Elimde, sıkı sıkı tuttuğum paraya bir daha baktım. Belediye meydanına doğru geliyoruz, başımın içinde uğultular var, uyanır gibiyim. Simitçilere, pide, francala simitli somunlarla dolu fırınlara, sebzeçilere, bakkal dükkânlarına, kantariye mağazalarına, lokantalara rastlayacağız! Fakat heyhat! Belediyenin önünde, bizi, başıboş, lağar bir kadana karşıladı. Ortalık leşlerle, çöplerle, pisliklerle dolu. Ne simitçi, ne fırın, ne dükkân. On paramı cebime yerleştiriyorum. Bir an önce mahallemize çıkmak, evimize gitmek gayretindeyiz; yıkık ve berbat yollardan, enkaz haline gelmiş evler arasından geçiyoruz. İşte, evimizin yeri, bir yığın taş, bir yığın kireç.

¹⁷ B.O.A., DH.İ.U.M. nr. 20-18/12-46.

¹⁸ Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, Trabzon 1986, s. 20

¹⁹ B.O.A., DH.İ.U.M. nr. 20-17/12-28.

²⁰ Şevket Çulha, "İki Yıllık Ayrılıktan Sonra", *İnan*, Yıl: 3, Sayı: 22, Ocak 1946, s. 17-18. Trabzon'a gönderilen İmdad-ı Sihhî Heyeti başkanı Yusuf Behçet Bey'in söyledikleri de Çulha'yı destekler mahiyettedir. Behçet Bey'in Trabzon dâhil mıntikasına dair gözlemlerini şu sözlerle anlatmıştır: "Trabzon Vilayeti dâhilinde tesadüf ettiğimiz manzaralar cidden pek fecidir. İstila esnasında ahalişi hicret eden köylerden bugün eser bile kalmamıştır. Yağma veya ihrak edildikten sonra kendi haline terk edilen bu köylerin enkazını seller sürükleyip götürdüğünden bugün buldukları yerler hakkında bir fikir edinmek bile kabil değildir. Hâlbuki ahalişi kısmen hemen hiç hicret etmemiş olan Hristiyan köyleri büyük zayıata uğramışlardır. Zigana köyü vaktiyle 300 hane iken bugün 80 haneye sahiptir. Nüfusu dörtte bir derecesine düşmüştür. Harava (İkisu) köyü 300 nüfusa malik iken bugünkü nüfus 80'dir. Ziraat harpten öncesine göre %15 derecesindedir. Harpten evvel her hanenin 4-5 ineği olduğu halde şimdi ancak dört beş haneye bir çift hayvanı isabet etmektedir. Bkz. *Vakit*, 30 Eylül 1335/1919, no: 686, s. 2.

Trabzonlu gazeteci-yazar Cevdet Alap da muhacirlik günlerini yaşamış biri olarak şehre döndüğündeki manzarayı şöyle anlatmaktadır:²¹

Vapurumuz Trabzon önlerinde... Bıraktığım Trabzon'la, bulduğum Trabzon arasında fark arayan bir merakla her tarafa gözlerimi gezdiriyorum. İşte Kemer kaya. İşte bizim ev. Zavallı evimiz. O şirin evimiz çöpür suratlı bir şekil almış. Savaşın yıkıcı eli, araya taraya o kadar aralık arasında bizim evi de bulmuş... İncirlik, Faroz, Kavakmeydan, Sotha semtlerinde yerli Rumların ve Ermenilerin tahribatı pek geniştir. Bu alanlarda işgal ordusunun yüzüstü bıraktığı yığınlarca malzemenin başka, Kavakmeydan düzündü de yüzlerce baraka terk edilmişti. Bu barakalar kısmen hastane ve kısmen de misafirhane olarak kullanılmış ve hiç bozulmadan öylece bırakılmıştı. Anası, babası kaybolmuş birçok Türk yavrusu bakılmak üzere toplanmış ve bu barakalara yerleştirilmişlerdi... Sotha mezarlığı karşısında binlerce varil çimento, Çömlekçi kumsalında binlerce araba ve Kanita sahilinde duba, demir, mendirekte lokomotif, ray gibi önemli malzeme stoklanmış, Değirmendere'de otomobil atölyesi olduğu gibi duruyordu.

Trabzon'un manzarası yukarıda anlatılan olumsuzluklar içerisindeyken şehre dönen muhacirlerin sevk ve işeleri muhacirîn tahsisatından karşılanmaya çalışılıyordu. Öte yandan yurtlarına dönen muhacirlerin yevmiyeleri tamamen kesilmekteydi. Yevmiyeleri kesilen muhacirler yüksek fiyatlarla ekmek alamadıklarından otları karınlarını doyurmaya çalıştıkları gibi yine ot ve hayvan pisliklerinden topladıkları daneleri yemek zorunda kalmışlardı.²² Aktarılanlardan anlaşılacağı üzere bölgenin önündeki en büyük sorun halkın işesinin temini idi. Öte yandan çevre vilâyet ve merkezlere göçmüş muhacirlerin akın akın bölgeye gelmesi işe ve tohumluk zahire ihtiyacının daha da artmasına sebep olmuştur. Bu sorunun aşılabilmesi için birtakım çalışmalar başlatılmış, gerek şahıslar eliyle çevre vilâyet ve kazalardan, gerek hükümet kaynaklarından Trabzon'a zahire nakledilmesine gayret edilmiştir.²³ Fakat mahsulâtın azlığı sebebiyle çevre kaza ve vilâyetlerden istenilen ölçüde faydalanılamamıştır. Sonuçta 1918 yılı Temmuz ayında Trabzon'da buğday ekmeğinin kıyyesi 80 kuruşa, mısır ekmeğinin kıyyesi 40 kuruşa ulaşmıştır.²⁴

Giresun'dan 3 Mayıs 1918'de Hacı Reşidzâde Mürşid, Beyâzıdzâde Nafiz, Hacı Eminzâde Emin, Hacı Aliğazâde Kâşif, Kara Mustafazâde Asım,

²¹ *Bir Ömür Bir Şehir: Trabzonlu Gazeteci Cevdet Alap'ın Anıları*, Haz. Hikmet Aksoy, Trabzon 2008, s. 46-53.

²² *Vakit*, 16 Temmuz 1335/1919.

²³ Selçuk Ural, "Kurtuluştan Mütarekeye Kadar Trabzon Vilayetine Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Durumunu Düzeltmeye Yönelik Hükümetin Aldığı Tedbirler", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu*, 3-5 Mayıs 2001, Trabzon 2002, s. 573.

²⁴ *B.O.A.*, DH.İ.U.M. nr. E-40-14.

Feridunzâde Hasan, Hacı Ahmedzâde Şakir, Müderris Ali Fikri, Tunalızâde Sefer ve Hacı Ahmedzâde Şükrü imzalarıyla Dâhiliye Nezareti'ne çekilen bir telgrafta kazanın hâsılatının sırf findığa dayandığı, bunun da kilesini hükümetin 80 kuruştan satın aldığı, buğday ve mısırın az ekilmesinden dolayı ahalinin elinde erzak kalmadığı, mısırın kıyyesi 40 kuruştan satıldığından fukaranın alamadığı, köylerde ve şehirde fakirlik ve sefaletin son raddeyi bulduğu, halkın gıdasızlıktan telef olduğu, mısırın bol olduğu mahallere tohumluk verilmediği, bunun sebeplerinin de bilinmediği ve bu durumda ahalinin hayatını devam ettiremeyeceğini bildiriyordu. Diğer taraftan telgrafta, yeterli erzak ve tohumluk gönderilinceye kadar menzil ambarında bulunan ve bir ay sonra çürüyerek denize dökülecek olan 120.000 kilo findığın fukaraya dağıtılmak üzere belediyeye verilmesi talep ediliyordu.²⁵

İaşe sıkıntısını daha da artırmamak amacıyla hükümetin dönmekte olan muhacirlerin sayısını sınırlı tutmak istemesine rağmen topraklarının düşman işgalinden kurtarılmış olduğunu haber alan muhacirler kalabalık gruplar halinde kendi evlerine dönmeye başlamışlardı. Fakat dönüş yolculuğu çileli olmaktaydı. Yolların bozuk olması ve iaşe sıkıntısı nedeniyle pek çok insan aç, susuz, perişandı. Bunun üzerine Muhacirin Müdüriyeti, 4 Mayıs 1918 tarihinde ilgili vilayet ve sancaklara tebligatta bulunarak muhacirlerin izinsiz olarak yurtlarına dönmelerine engel olunmasını istedi.²⁶

Trabzon ve yöresinde muhaceretten köylerine dönenlere ekim mevsimi geçmeden tohumluk mısır dağıtılmıştı. Ziraat Müdürlüğü vasıtasıyla dağıtılan tohumluklar nüfus başına 3-4 kg idi. Trabzon ve yöresi çiftçilerine dağıtılan 70.000 kg mısır tohumluğundan başka, ihtiyacı olanlara tarım araç ve gereçleri de dağıtılmıştı. Bu sırada muhacirlerin de bin bir güçlükte şehre dönüşleri sürüyordu. İstanbul'daki muhacirler vapurlarla Trabzon'a gönderiliyor,²⁷ bunların yol ücretleri hükümet tarafından karşılanıyordu. Trabzon Vilâyeti için yukarıda belirtilen yardımlara ilaveten Çarşamba ve Terme ambarlarından bir miktar tohumluk tahsis edildiyse de yeterli olamamıştı. Bunun üzerine Trabzon mebusları İzzet ve Hafız Mehmet Beyler 19 Mayıs 1918'de Sadrazama gönderdikleri telgrafla ziraat mevsiminin geçirilmemesi göz önünde tutularak en az 600 ton tohumluk mısırın Trabzon'a gönderilmesini talep etmişlerdi. Bu talep üzerine 20 Mayıs 1918'de İstanbul'dan Ankara vapuruyla 600 ton zahire yola çıkarıldı.²⁸ Ayrıca Dâhiliye Nezareti, Bartın'dan Trabzon'a 400 ton zahire gönderilmek üzere iki motorlu mavnanın gönderilmesi emrini,

²⁵ B.O.A., DH.İ.UM. nr. 20-3/2-39.

²⁶ B.O.A., DH.İ.UM. nr. 87-23.

²⁷ BCA, *Toprak İskân*, Dosya no: 1168, nr. 272 11/15 60 13.

²⁸ BOA, DH.İ.UM. nr. 20-18/12-29.

Bartın Ambar Müdürlüğüne verdiklerini de bildirmiştir.²⁹ Fakat bu da ihtiyaca oranla azdı ve 1918 yılı Temmuz ayı itibariyle bölgede buğday ve mısır ekmeğinin fiyatları insanların alamayacakları seviyelere ulaşmıştı.³⁰ Zira Trabzon'un 600 ton daha tohumluğa ihtiyacı vardı ve tohum ekme zamanının da artık sonlarına gelinmişti. Ayrıca daha önce savaş hali ve iaşe sıkıntısı nedeniyle nüfusun önemli bir kısmı, özellikle de erkek nüfusu hayatlarını kaybetmişti. Bu nedenle yörede tarım işleri ihtiyar, kadın ve çocuklar tarafından yapılmaktaydı.³¹ Yine 18 Haziran 1918'de düşman işgaline uğrayan yerler ahalisinin bina, arazi, koyun, gelir vergileri bir kararnameyle affedildi. Dönen muhacirlerle şehir yeniden şenlenmekle birlikte sıkıntılar ve açlık daha da artıyordu.³²

Hükümet 1919 yılı başlarında Trabzon'a evvelce gönderilmiş tohumluklara ilâveten 15 kilo arpa, 45.000 kilo buğday ve vilayetin iaşesi için ayrıca 160.000 lira tahsisat göndermiştir.³³ Ancak hükümetin bütün gayretlerine rağmen iaşe sıkıntısı giderilememiştir. Öyle ki, Trabzon halkı kış bastırmadan evvel ot ile beslenirken kışın gelmesiyle o imkândan da yoksun kalmış, ekmeğin şeklini unutmuştu. Nadiren eline bir avuç un geçiren, kendisini bahtiyar sayıyordu.³⁴ Görüldüğü üzere hükümet, muhacirlerin sevk ve idaresindeki eksikleri gidermek adına adımlar atmış, ihtiyacı karşılamak için tahsisat ayırdığı gibi yörede daha bol yetişmesinden dolayı tohumluk mısır da göndermiştir. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nda kayıp ve zarara uğrayan sadece Trabzon ve havalisi değildi. Yurdun hemen her yöresi yoklukla ve sağlık sorunlarıyla mücadele etmektedir. İnsanlar savaşın acımasız yıkıcılığından her yönüyle nasibini almış durumdadır. Dolayısıyla sıkıntının büyüklüğü ve genişliği Osmanlı Devleti ve hükümetini her tarafın ihtiyacına yeter miktarda yetişmekten alıkoymuştur. Hükümetin neleri yapıp neleri yapamadığı değerlendirmesinde bu gerçeğin de göz ardı edilmemesi gerekir.

Osmanlı Devleti'nin savaştan büyük yara alarak çıktığını gören Trabzon ve bölge idarecilerinin hükümetten bir şey beklemenin faydasız olduğunu görmeleri gecikmedi. 25 Ekim 1918'de Trabzon mebuslarından Nemlizâde Hacı Osman Efendi'nin başkanlığında, Mebus Eyübzâde İzzet, Mebus Kofidi (Rum), Hatibzâde Tüccar Mustafa, Kitabcızâde Tüccar Mehmet, Doktor Bahri, Mustafa Reşit Tarakçıoğlu gibi devrin ileri gelenleri şehrin sorunlarını

²⁹ BOA, DH.İ.UM. nr. 20-18/12-55; ayrıca gönderilen tohumluk yardımlar için bkz. BOA, DH.İ.UM. nr. 20-18/12-48, 20-19/13-12.

³⁰ Buğday ekmeği kıyyesi (dört yüz dirhem, yani 1282 gram) 80 kuruş, mısır ekmeği 40 kuruş. Bkz. BOA, DH.İ.UM. nr. E-40/14; *Bir Ömür Bir Şehir*, s. 48.

³¹ BOA, DH.İ.UM. nr. 20-18/12-74.

³² Özel, *a.g.e.*, s. 21-22.

³³ Özel, *a.g.e.*, s.21.

³⁴ Özel, *a.g.e.*, s.22.

belirleyip çözebilmek için bir toplantı düzenlediler.³⁵ Ancak önemli olan, şehrin kalkınması için sabit bir program hazırlanmasıydı. Bu amaçla Trabzon'un ve bölgenin sorunlarının tespiti amacıyla valinin başkanlığında üst seviyedeki memurlar, Müslim ve gayrimüslim eşraf ile seçkinlerin katılımıyla bir heyet oluşturuldu. Heyet 10 Mayıs 1919'da ilk toplantısında şehrin kalkınma programını hazırladı.³⁶ Buna göre:

- 1-Şehrin sıhhi durumunun ıslahı,
- 2-Eğitimin yaygınlaştırılması ve yükseltilmesi,
- 3-Su yollarının inşası,
- 4-Harap ve yıkılmış olan yapıların imarı,
- 5-Şehrin elektrikle aydınlatılması,
- 6-Gerekli yerlere rıhtım inşası,
- 7-Mevcut yolların tamir ve ıslahıyla gereken yerlere yeniden yol inşası,

Ticaretin geliştirilmesi için gerek heyet gerekse uzmanlar tarafından verilecek önerilerin değerlendirilmesi için kararlar alındı ve mümkün olduğunca uygulanmaya çalışıldı. Sonra bu heyet, görüşlerini bir tahrirle Dâhiliye Nezâreti'ne bildirmiştir.³⁷

Trabzon insanı, içinde bulunulan olumsuz şartların varlığını bilerek ve devletine/hükümetine küsmeden elbirliğiyle şehrin yeniden hayat bulması için azamî gayret göstermiştir. Üstelik Balkan ve Birinci Dünya Savaşları esnasında yükselişe geçen ve sonrasında devam eden ayrılıkçı azınlık faaliyetlerine rağmen oluşturulan heyette gayrimüslimlerin de yer alması, Meşrutiyetle birlikte ilke haline gelen eşitlik ve kardeşlik ruhunun tamamen yok olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Trabzon ve çevresine yapılan yardımlar sadece hükümet kaynaklı değildi. Savaşlarda yaralılara, her türlü zarara uğrayan sivil halka yardım etmek amacıyla temelleri 1877 yılında atılan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti,³⁸

³⁵ Tarakçıoğlu, *a.g.e.*, s. 27-28.

³⁶ Süleyman Beyoğlu, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon (1914-1919), *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Trabzon, 1998, s. 487-488.

³⁷ *BOA, DH.İ.UM.* nr. 20-17/12-102.

³⁸ Savaşlarda yaralanan, zarar gören askerî personel ve sivil halka, başta sağlık olmak üzere, yapılacak yardımlarla ilgili ilk kapsamlı adım 1864 yılında imzalanan Cenevre Sözleşmesi gereği Salib-i Ahmer (Kızıllaç) Cemiyetinin kurulmasıyla atılmıştır. İnsanî yardım amacıyla atılan bu adım ve sözleşmeye Osmanlı Devleti, 5 Temmuz 1865'te imza atarak katılmış, 14 Nisan 1877 tarihinde ise beyaz zemin üzerine kırmızı hilâl sembolünü benimseyerek Hilâl-i Ahmer Cemiyetini kurmuştur. Ancak Cemiyetin esaslı ve sürekli bir teşkilâtının ortaya çıkması 1911 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra padişahın himayesine giren Cemiyetin fâhri başkanlığını Veliâht Yusuf İzzettin Efendi üstlendi. Tophane'de üç katlı bir bina Hilâl-i Ahmerin ilk idare merkezi oldu. Ardından Cemiyet, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de faal olarak görev aldı. Hasta ve yaralılara yardım amacıyla savaş bölgelerine sağlık heyetleri gönderdi. Esir ve göçmenlere yardımda bulunarak savaşın olumsuz sonuçlarını hafifletmeye gayret

Mütareke sonrası Trabzon'da yeniden teşkilatlanmış³⁹ ve yardımlarını bu bölgeye ulaştırmaya başlamıştı.⁴⁰ Özellikle Cemiyetin Trabzon, Erzurum ve Erzincan-Elazığ bölgesine göndermeyi kararlaştırdığı üç yardım heyetinden (Heyet-i İmdadiye) Trabzon ve Erzincan heyetlerinin 26 Haziran 1919 tarihinde İstanbul'dan Ümit Vapuru'yla⁴¹ yola çıkarak görev bölgelerine ulaşmasıyla⁴² birlikte yardımlar daha düzenli hale gelmişti.⁴³

Behçet Bey başkanlığında Trabzon heyeti,⁴⁴ kendisine tahsis olunan Numune Mektebi'ne yerleştikten⁴⁵ sonra, "*Trabzon'da en derin sefalete ve birçok hastalıklara memba ve merkez teşkil eden muhacirin idarisinin tesis etmiş olduğu Fukara Yurdu*"na elini uzattı. İstanbul merkez idaresine gönderdikleri raporlarda bu kurumun içinde bulunduğu durum ve faaliyetleri detaylı bir şekilde ortaya koyuldu. Buna göre Fukara Yurdu'nda 500'e yakın kişi aç ve çıplaktı. Muhacirin İdaresinin düzenli olarak veremediği mısır ekmeğiyle beslenmeye çalışıyorlardı. Kaldıkları yer ise dört tarafı açık, her yerden rüzgâr ve soğuğu içeri geçirir durumdaydı. Şehrin sağlığını tehlikeye sokan bu yurdun bir an önce temizliğinin yapılması ve yeni binalar kiralanarak muhacirlerin buraya taşınması öncelikli olarak ele alındı. Vilayetle yapılan işbirliği

gösterdi. Cemiyetin bugün kullanılan Kızılay ismini alması ise Atatürk'ün önerisi ile 1935 yılında gerçekleşti. Adı geçen Cemiyetin kuruluşu, nizamnamesi ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Besim Ömer, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans*, (Haz. İsmail Hacifettahoğlu), Ankara 2007; Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Ankara, 2009; Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara, 2000.

³⁹ 3 Kanunievvel 1334 (3 Aralık 1918) tarihinde yapılan seçimle Trabzon Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez Heyeti şu isimlerden oluşmuştur: Reis: Nemlizade Hacı Osman Bey, Reis-i Sâni: Belediye Reisi Hacı Ahmed Efendi, Veznedar: Hacı Panayot Bançu Efendi, Veznedar Muavini: Eyübzade Abdülkerim Efendi, Kâtib: Hacı Müftüzade Mehmed Temel Efendi, Azalar: Hacı Ali Hafızzade Mehmed Salih, İnebeyoğlu Yordanaki, Zehirzade Zühdü, Hatibzade Mustafa, Osman Babazade Osman, Sipiropulo Yanko ve Hacı Kadızade Arif Efendiler. *Kızılay Arşivi (KA)*, Kutu no: 160, Belge no: 62.

⁴⁰ Gönderilecek yardım heyetleri hakkında çıkarılan kararname için bkz. Ek 1. *KA*, Kutu no: 849, Belge no: 29

⁴¹ *Zaman*, 27 Haziran 1335/1919, no: 410, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, 27 Haziran 1335/1919, no: 2768, s. 2.

⁴² *Vakit* gazetesi Trabzon gazetelerine dayandırdığı haberinde Trabzon'a gelen İmdad-ı Sıhhi Heyetlerinin "parlak" bir şekilde karşılandıklarını aktarmaktadır. Gazete Mütareke'den beri Trabzon'un doğru düzgün bir yardım görmediği üzerinde durarak Hilâl-i Ahmer'in çeşitli ihtiyaç maddeleriyle yüklü halde bölgeye gelmesinin halkta büyük bir sevince yol açtığını yazmıştır. Bkz. *Vakit*, 16 Temmuz 1335/1919, no: 616, s. 1.

⁴³ Erzurum heyeti ise ancak 23 Temmuz 1335/1919 tarihinde yola çıkabilmiştir. Bkz. *Tasvir-i Efkâr*, 23 Temmuz 1335/1919, no: 2790.

⁴⁴ Trabzon Hilâl-i Ahmer İmdad-ı Sıhhi Cemiyeti şu isimlerden oluşmuştur. Reis: Behçet Bey, Tabibler: Süleyman Edhem ve Cemal Ömer Beyler, Kâtib: Süleyman Saib Bey, Hastabakıcı: Halid ve Kenan Efendiler, Hademe: İsmail, Ali Rıza, Aşçı: Şaban. Bkz. *KA*, Kutu no: 995, Belge no: 1(11); *Tasvir-i Efkâr*, 27 Haziran 1335/1919, no: 2768, s. 2.

⁴⁵ *Vakit*, 16 Temmuz 1335/1919, no: 616, s. 1; Çapa, *a.g.e.*, s. 136; Özel, *a.g.e.*, s. 77.

sonucunda cemiyet tarafından muhacirlerin daha sağlıklı ortamda kalabilecekleri altı ev kiralandı. Yapılan tıbbi muayene sonrası muhacirlerden bulaşıcı hastalığı olmayanlar temizlenerek yeni kiralanan binalara gönderildi. Hastalık bulaşmış olanlar ise imkânlar ölçüsünde hastaneye sevk edilirken kalan bir kısım hasta ise içi temizlenen eski binada tedavi altına alındı ve iyileştikçe yeni binalara aktarıldı. Cemiyetin, Fukara Yurdu'na dair yaptığı çalışmalar, merkeze şu sözlerle aktarılmıştır:

Şimdiye kadar taş ve toprak üstünde yatırılan bu sefiller için sıhhiyede posttan bir ketan yatak ve yorgan aldık. İki aylık erzaklarını hesap ederek misafirhane ile iştiğal etmekte olan heyete teslim ettik.⁴⁶ Şimdi bu fukaralar sıcak yemek yiyorlar. Sokaklarda dilenmekten menedildikleri için ilk günlerde memnuniyetsizlik gösteren, bir kısmı firar eden bu muhacirler rahatlarından emin olduktan sonra tekrar kendiliklerinden gelmeye başladılar. Birkaç günden beri de sokaklarda yatıp kalkanlar toplattırılmakta ve oraya sevk edilmektedir. Misafirhanenin tensik ve tathirinden (temizlik) bu sokaklardaki sefillerin toplatılmasına başlanıldığından beri emraz-ı sariyenin (bulaşıcı hastalıklar) eksildiğini sıhhiye müdüriyeti bize bildirdi. Sefaletin bu zavallıları sürüklediği uçurum pek derindir. Sokaktan toplattırılan çocuklar arasında en büyükleri sekiz yaşında üç kardeşe tesadüf ettik ki haklarında icra ettiğimiz tahkikat neticesinde bunların Yomra kazasına tabi olduklarını ve köylerinde tarlaları ve fındık bahçeleri olduğu halde analarının babalarının vefatı üzerine kimsesizlikten dilenmek için şehre indiklerini öğrendik.⁴⁷

Fukara Yurdu'nun sadece yapılan yardımlarla ayakta kalamayacağını iyi bilen heyet üyeleri, muhacirlerden sağlıklı olanları çalıştırmaya başlamıştır. Gerek kuruma bir gelir elde etmek, gerekse muhacirleri ileride kendi işleriyle geçimlerini sağlayabilecek hale getirmek için bina dâhilinde dokumacılık tezgâhları kurdurup, örgü imalathanesi meydana getirdi. Erzurum'da bulunan ordu kumandanı Refik Bey'e müracaat ederek askeri teçhizat deposunda mevcut yünlerden bir miktarının gönderilmesini isteyen heyet temsilcileri, Hilâl-i Ahmer tarafından da yün gönderilmesi için lazım gelenlere emir buyrulmasını rica etti. Aynı zamanda çorap ve sair örgü örmek için ufak tefek

⁴⁶ Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından Trabzon'a gelen İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin çalışma süresi 4 ay olarak belirlenmişti. Dolayısıyla başlatılan işlerin sürekliliğinin sağlanabilmesi için şehrin önde gelenlerinden bir heyet oluşturulması zorunlu görülmüştü. Böylece Heyet, başta Fukara Yurdu olmak üzere darıleytama ve diğer yardım faaliyetlerine yönelik desteği temin etmeye çalışmıştır. Heyet ise şu isimlerden meydana gelmiştir: Reis: Müftü Mahir Efendi, Reis-i Sâni ve Aza: Eşraftan ve Meclis İdare Azasından Minla Bey, Azalar: Eşraftan Muradhanzade Hasan, Kalaycızade Hacı Abbas, Hamamizade İhsan, Eyüzbade Murad Beyler, Sıhhiye Müdürü Kemal Bey, Memurinden Nuri ve Mahir Beyler. Bkz. KA, Kutu no: 995, Belge no: 1(30).

⁴⁷ KA, Kutu no: 995, Belge no: 1(32); *Vakit*, 28 Eylül 1335/1919, no: 684, s. 1; Çapa, a.g.e., s. 137.

tezgâh ve makinenin bulunup tedarik edilebildiği takdirde hemen gönderilmesinin çok faydalı ve gerekli olduğunu Merkez-i Umûmiye bildirmiştir.⁴⁸ Diğer taraftan muhacirlerden gücü kuvveti yerinde olanları, mevsimi geldiğinde fındık toplama işinde istihdam etti, vilayete gelen tahsisatla başlatılan yol yapım işlerinde çalıştırdı. Heyet ayrıca Müftü Efendi eliyle cuma günleri camilerde muhacirlere yardım etmenin öneminden bahseden vaazlar verdirdiği gibi Trabzon'un önde gelenlerinin de desteğiyle iane kutuları imal ettirip para toplattı.⁴⁹ Son olarak başta hastaneler olmak üzere ihtiyaç sahiplerine yardımı sürekli kılabilmek için fındığın her kıyyesinden 10 para ile 1 kuruş arasında iane ayrılması için teşvikte bulundu.⁵⁰

İmdad-ı Sıhhî Heyeti, Fukara Yurdu'ndaki kız çocuklarının İstanbul Hilâl-i Ahmer Hanımlar Dar-üs-sanâa'sında⁵¹ (Kadınlar Sanat Evi) istihdam edilebilmeleri için de merkezle yazışmıştır.⁵² Ancak meseleden haberdar edilen Hilâl-i Ahmer Hanımlar Dar-üs-sanâası "*Heyetimiz harbin devamı müddetince biçarelere öğle taamı (yemeği) için ekme ve erzak tedarikinde bin türlü müşkülata maruz kaldığı gibi bugün bile pek çok zahmet çekilmektedir. Trabzon Fukara Yurdu'ndaki kız çocukların müessesemize kabulüne gelince: Eytam ve eramile (yetim ve dullar) muavenet bizce iftihar edilecek bir hizmet olduğunu, altı seneden beri tesisine muvaffak olduğumuz Dar-üs-sanâa'ın idaresiyle ispat eylediğimiz gibi bu son zamanlarda harbin hitamıyla Salib-i Ahmer (Kızılhaç) cemiyetlerince eytamın himayesi hususunda alınmakta olduğu görülen mukarrerata tevfikân (uygun olarak) seza-yı imtisal (uygun örnek) bir vazife ise de eytamın bu aralık İstanbul'a gelmesi bazı esbab ve mütalaat dolayısıyla gayri muvaffak görüldüğü gibi iskân ve iaşeleri de*

⁴⁸ Çorap örmek için istenen makineler Eylül 1919'da gelmiş ve satın alınan iplik ile birlikte Recai Efendi tarafından kadın ve çocuklara çorap dokuması öğretimine başlanmıştır. Havaların soğumasıyla birlikte erkek çocukların kalın ve temiz Amerikan bezini ceviz yaprağıyla boyatarak elbise yapımına başlaması sağlanmıştır. *KA*, Kutu no: 995, Belge no: 1(111).

⁴⁹ *KA*, Kutu no: 995, Belge no: 1(30).

⁵⁰ *KA*, Kutu no: 995, Belge no: 1(32). Memleketin zengin (ağniyâ) ve ileri gelenlerinin Trabzon'da üretilen fındık, fasulye ve tütün mahsulünden münasip miktarda ibate (barınma) tarzı teklif edecekleri, bu teklifin kabul edileceğinden ümitli oldukları bilgisi de ilgili raporda belirtilmiştir.

⁵¹ 20 Mart 1912 tarihinde kurulan Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin talebiyle "İstanbul'da fukarâ-yı muhacirin kızlarına ve bilhassa evlad-ı şühedaya sanat öğretmek ve bu vechile bu felâketzedelerin ne Hilâl-i Ahmer'e ve ne de hiç kimseye bâr olmalarına ihtiyaç bırakmayacak surette maişet ve istikballerini temin eylemek fikriyle" Ağustos 1913 tarihinde kurulmuştur. Bkz. Ömer, *a.g.e.*, s. 134; Akgün-Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 157-158; Cemal Sezer, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Dâr-üs-Sanâ'ası", *History Studies*, Volume: 6, Issue: 3, s. 312-313; Muzaffer Tepekaya-Leyla Kaplan, Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 10, Konya 2003, s. 175-177.

⁵² *KA*, Kutu no: 995, Belge no: 1(51).

arzumuza rağmen müessesemizce hemen gayri mümkündür” cevabını vererek bu teklifi yerine getiremeyeceğini bildirmiştir.⁵³

Hilâl-i Ahmer tarafından görevlendirilen heyet, Trabzon’daki Darüleytam’ın ihtiyaçlarıyla da ilgilenmeye çalışmıştır. Heyetin raporuna göre bu müessese, Trabzon’un kurtuluşu sonrası hükümet tarafından tesis edilmiş ve az bir müddet sonra mahallî Hilâl-i Ahmer’in himayesine geçmiştir. Darüleytam’ın, “*Trabzon muteberanından Zühdü Efendi isimli bir zatın şahsî gayret ve faaliyeti ve Muhacirin İdaresi tahsisatıyla idame edilmeye”* çalışıldığı belirtilmiştir. Ancak bu yardımların, müessesenin ihtiyacına yetmeyeceği, üstelik iki aydan beri ilgili tahsisatın kaldırıldığı ve 2000 lira da borçları bulunduğu bilgisi verilmiştir. Dolayısıyla son zamanlarda büyük sıkıntı içerisinde olması sebebiyle Darüleytam’a bir aylık erzak yardımı yapılmış ve gelirinin artırılması için müsamereler düzenlenmiştir. Raporun devamında yetimhanenin durumu ve yapılanlarla ilgili şu bilgiler verilmiştir.⁵⁴

Darüleytamdaki çocukların adedi 550 ye baliğ olduğu zaman olmuştur. Bunlardan birçok vefayat vuku bulmuş, birçoğu evlatlık olarak tevzi edilmiştir. Elyevm müessesede 248 mevcut vardır. Darüleytam Heyet-i İdaresi Sanayi Mektebi tahsisatının kendilerine verilmesi ve cihet-i askeriye nin taht-ı işgalinde bulunan mülkiyeye ait iki akarın kendilerine verilmesi için hükümet nezdinde teşebbüsatta buldukları halde henüz muvaffak olamamışlardır. Müessese tarafından bir bina isticar edilerek irad temini için burada bir sinematografhane küşadı tasavvur edilmektedir. Hilâl-i Ahmer’in bir miktar film tedarik ve irsali, bu müessese için büyük bir yardım teşkil edecektir. Bu müessesede son zamanlarda bazı ufak sanatlar da öğretilmeye başlanmıştır.

Heyetin bölge insanı için verdiği uğraşlardan diğeri ise bir aşhane kurulmasıydı. Zira Amerikalılar şehirde 3500 kadar Rum ve Ermeni muhtacı aşhanelerinde iâşe ediyor, bu iş için haftalık 1500 lira harcıyorlardı.⁵⁵

⁵³ KA, Kutu no: 707, Belge no: 7. Hanımlar Dar-üs sanâası cevabi yazısında yaptığı işlere yönelik açıklamalarda da bulunmuştur. Dar-üs sanâada yetim ve dullar çalıştırılmaktadır. Bunlardan bir kısmı Cemiyete bağlı kiralık bir konakta kalmakta, diğerlerinin ise muhtelif mahallerdeki hanelerden her sabah gelerek bütün gün çalıştıkları bilgisi verilmektedir. Burada ayrıca öğle yemeği, liyakate göre uygun bir ücret verdiği ve müesseseye düzenli bir şekilde devam edenlere sıhhi takip yapıldığı ifade edilmiştir.

⁵⁴ KA, Kutu no: 995, Belge no: 1(30).

⁵⁵ Heyetin Amerikalılara dair verdiği bilgiye göre bunlar altı büyük kazanda ve çalışan iki mutfağıyla yalnızca Hristiyan ahaliyi iâşe etmektedirler. Ayrıca un dâhil, gerekli malzemeyi ve bol miktarda çift hayvanını tamamen piyasadan satın alan Amerikalılar sayesinde “Müslümanların elindeki vesaiti istihsalliye de kâmilen Hristiyanların yed-i tasarrufuna” geçmiş oluyordu. KA, Kutu no: 995 Belge no: 1 (30); Mesut Çapa, “Millî Mücadele Döneminde Trabzon’da Amerikan Yardım Cemiyeti”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu*, 3-5 Mayıs 2001, Trabzon 2002, s. 709.

Dolayısıyla Müslüman muhacirlerin de bir aşhaneye kavuşturulması elzemdi. Nitekim yapılan çalışmalar sonucu Behçet Bey'in girişimiyle muhacirler 800 kişinin iâşe edilebildiği bir aşhaneye kavuşturulmuştur.⁵⁶ Aşhanenin idaresinde ise İmdad-ı Sıhî Heyeti'nden Doktor Süleyman Edhem Bey'le Kâtip Saib Bey görevlendirilmiştir.⁵⁷

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere gerek Fukara Yurdu'nun, gerekse Darüleytam'ın İmdad-ı Sıhî Heyeti gelmeden önce durumu çok iyi değildir. Yerli eşraf ve şehrin önde gelen isimleri toplantılar düzenleyip muhacirlerin durumuna çare olmak için mücadele vermekte iseler de sıkıntının büyüklüğü, yapılan yardımları yetersiz bırakmaktadır. Heyetin gelmesiyle işler biraz daha düzenli hale getirilmiş, yardımlar bir sistematiğe bağlanmaya çalışılmıştır. Behçet Bey ve ekibi, bütün halkın seferber edilmesine gayret etmiş, büyük bir azimle çalışarak Trabzon'un ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır.

Haziran 1919'a gelindiğinde savaş ve muhacirlik yüzünden Giresun bölgesinde açlık ve sefalet, salgın hastalıklar ve iskân sorunu bütün şiddetiyle sürüyordu. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Trabzon, Erzincan ve Erzurum yöresine göndermeyi kararlaştırdığı üç yardım heyetinden ikisi 26 Haziran 1919'da Seyr-i Sefain İdaresinin Ümit Vapuru'yla hareket etmişti. Yolculuğu sırasında Ordu, Giresun ve Tirebolu'ya uğrayan Hilâl-i Ahmer Heyeti'nin raporuna göre; "*Giresun sokaklarında hareket eden iskeletler deri ve kemikten itibaren kollarını uzatıyor ve her tarafı derin iniltileriyle dolduruyordu.*" Belediye reisi son zamanlarda açlıktan sokaklarda ölenlerin cesetlerini naklettirmek için belediye gelirlerinin kâfi gelmediğini ve her gün yüzlercesi belediye tarafından kaldırılabilen bu cesetlerin, hakiki miktarının ancak mezarlıklardan öğrenilebileceğini belirtmişti. Kasabada zenginlerin çabaları ve teşebbüsleri ile bir darüleytam tesis olunmuş, 350 kadar kimsesiz çocuk burada korumaya alınarak 3-4 ay mahalli yardımlarla ayakta kalabilmiş ise de yardım edenlerin hasar ve zararlarından dolayı çekilmeleri yüzünden çocuklardan birçoğu sokaklara dökülmüştü. İmdad-ı Sıhî Heyeti, Giresun'un bu acıklı durumu karşısında Darüleytam'ın bir aylık iâşe ihtiyacını karşılayarak bir hayli tıbbi malzeme yardımında da bulunmuştu. Bu esnada Karadeniz bölgesine gelmiş bulunan Amerikan Yardım Heyeti, Giresun'da Rum ve Ermeni yetimhanelerine yirmi beşer bin liralık yardım yaptığı halde, Türk yetimhanesine yardım etmediği gibi, uğrama lüzumunu dahi duymamışlardı. İmdad-ı Sıhî Heyeti'nden Hikmet Bey'in raporuna göre Giresun, Ordu, Ünye, Vona (Perşembe), Tirebolu gibi kasabalar büyük bir sefalet merkezi

⁵⁶ KA, Kutu no: 995, Belge no: 1(111); *Vakit*, 28 Eylül 1335/1919, no: 684, s. 1.

⁵⁷ *Zaman*, 6 Ağustos 1335/1919, no: 448, s. 2.

olmuştur. Mevcut sefaleti giderebilmek adına da Trabzon hariç Canik hududuna kadar olan sahil boyunca 30 ton erzak ve eşya dağıtılmıştır.⁵⁸

Burada Amerikan Yardım Heyeti'nin⁵⁹ faaliyetleri ile ilgili birkaç noktayı açıklamak gerekir. Zira Heyet, yalnız Trabzon, Giresun ve Ordu'da birer aşhane açmış ve Hristiyan darüleytamlarına yardımda bulunmuştur. Amerikan Heyeti, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin birlikte çalışma teklifine ise olumsuz cevap vermiş, parayı yalnızca Ermeni ve Rumlara yardım için topladıklarını ifade etmiştir.⁶⁰ Hâlbuki Amerikan Yardım Heyeti Reisi Binbaşı Arnold, Tasvir-i Efkar gazetesine verdiği bir röportajda, başlangıçta Ermenilere yardım etmek amacında olduklarını, fakat daha sonra cins ve mezhep ayrımı gözetmeksizin fakirlik ve sefaletin önünü almakla uğraştıklarını belirtmiştir. Binbaşı Arnold sözlerine; *“Muhtelif unsurlara, dinlere, mezheplere malik olan bir halkın müsavata rağmen tehvin-i ihtiyacı cidden pek güç bir iştir. İşte bu müşkülata rağmen heyetimiz büyük bir aşk ile uhdesindeki vazifeyi ifaya çalışıyor.”* diyerek devam etmiştir.⁶¹ Binbaşı Arnold'un, tarafsız çalıştıkları yönünde kamuoyu oluşturma çabaları, asıl işin yapıldığı ve Müslüman Türk nüfusun da ihtiyaç içinde bulunduğu bölgelerden gelen Hilâl-i Ahmer raporlarıyla çelişmektedir. Bu çelişkili tutumda Amerika Birleşik Devletleri'nin Nisan 1917'de İtilaf Devletleri safında, Osmanlı Devleti karşısında savaşa girmesinin de etkisi olduğu düşünülebilir.

Müslüman muhacirlerin yaşadıkları diğer önemli bir sorun da çift hayvanı, ekilecek tohum ve yeterli tarım aleti bulunmaması nedeniyle arazinin önemli bir kısmının ekilemeden boş kalmasıydı. İşgal zamanı Ruslar, büyük oranda bu çeşit alet ve edevatı tahrip etmişlerdi. İşgalden kurtarılan halkın yanı

⁵⁸ Özel, *a.g.e.*, s.75-78; Ayrıca bkz. *BCA*, Toprak İskan, Dosya no: 64 nr. 272 10/12-43; *KA*, Kutu no: 995, Belge no: 1(32).

⁵⁹ Birinci Dünya Savaşı sonunda New York'ta savaşın olumsuz etkilerini hafifletebilmek için yardım cemiyetleri kurulmuştur. Bu amaçla 1919 yılında Türkiye'nin muhtelif yerlerinde şubeler açıldığı gibi Trabzon'da da bir Amerikan Yardım Cemiyeti (Near East Relief) şubesi açılmıştı. Bu şube 1919-1922 yılları arasında faaliyette bulundu. Amerikan Yardım Heyetleri öncelikle Ermeni ve Rumlara yardımda bulunmaktaydı. Bunda Amerikan misyonerlerinin Rum ve Ermeniler arasında önceden yürüttükleri faaliyetlerin yanı sıra, Türklerin Amerikalılar tarafından yeterince tanınmamasının da rolü büyüktü. Rum ve Ermeni tercümanlarının Amerikan heyetlerini etkisi altına almaları da diğer önemli sebebi oluşturmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Çapa, “Milli Mücadele Döneminde...”, s. 705-726. Bu noktada Amerika'da savaş boyunca Türkler aleyhinde tek taraflı yapılan yayınların da ilgili ülkenin kamuoyunda olumsuz bir düşünce ortaya çıkarmış olduğu söylenebilir. Geniş bilgi için bkz. Nurhan Kavaklı, “The New York Times Gazetesi 1915 Ermeni Olaylarının Yansımaları”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 162, Haziran 2007, s. 44-48; Ercüment Kuran, “Amiral Bristol Raporu ve A.B.D.'de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandasının Tarihçesi”, *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara 2000, s. 105-119.

⁶⁰ *Vakit*, 30 Eylül 1335/1919, no: 686, s. 2; *KA*, Kutu no: 995, Belge no: 1(30); Özel, *a.g.e.*, s. 79; Çapa, “Milli Mücadele Döneminde...”, s. 708-709.

⁶¹ *Tasvir-i Efkar*, 5 Temmuz 1335/1919, no: 2774, s. 1.

sıra geri dönmekte olan muhacirlerin kendi ayakları üzerinde durabilmeleri için ziraatın canlandırılması çok önemliydi. Bu amaçla bölgenin kurtarılmasında büyük emeği olan 3. Ordu Komutanı Vehib Paşa Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; istilâdan kurtarılan vilayetlerde zirai alet ve edevatın büyük ölçüde tahrip edildiğini, eldeki malzemelerle yurtlarına geri dönen muhacirler ve bölgedeki halkın hayatlarını idame ettirecek derecede bir ziraat yapılmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Bu sıkıntının aşılabilmesi için de bir an önce Ziraat Bankası'nın Avrupa'dan yeterli miktarda makine ve zirai aleti ithal etmesi ve bunların da en kısa zamanda bölgeye ulaştırılmasını talep etmiştir.⁶² Hükümet istenilen zirai malzemeleri göndermede azami gayret göstermiş ve elinden geldiğince ihtiyacı karşılamaya çalışmıştır.

Merkezi hükümet ile mahalli idarenin üzerinde durduğu en hayati konulardan diğeri ise bölgenin sağlık meselelerinin halledilmesi idi. Yiyecek kıtlığının had safhada seyretmesinin yanı sıra, sağlık hizmetlerinin Rus idaresi tarafından ihmal edilmesi, kurtuluş sonrası başta Trabzon olmak üzere diğer merkezlerde birçok hastalığın kontrol edilemez boyutlara ulaşmasında önemli rol oynamıştır. Bafra'dan Of'a kadar halkın %30'u sıtmaya yakalanmıştı. Kurtuluştan sonra Samsun'da bulunan Sıtma Enstitüsü ve ona bağlı laboratuvarlara yeniden işlerlik kazandırılmıştı. Fakat bunların personel, malzeme ve para ihtiyaçları savaş şartları sebebiyle bir türlü istenilen seviyede karşılanamamış ve buna bağlı olarak yeterli mücadele yapılamamıştır. Özellikle savaş sırasındaki muhaceret dolayısıyla Ünye, Fatsa ve Çarşamba havalisine giden muhacirlerin dönüşü üzerine sıtmanın şiddeti artmıştır. Daha önce hiç sıtma hastalığına yakalanmamış birçok köyde bu dönüşle birlikte insanlar sıtma hastalığıyla tanışmıştır. Sıtmanın artmasına bağlı olarak yetersiz hale gelen kininin dağıtımında azalma ortaya çıkmış, 10-15 kilo kinin dağıtılabilen yerlere 1919 yılı itibarıyla ancak 1-2 kilo kinin gönderilebilmiştir. Bu suretle sıtma ile mücadelede istenilen sonuca ulaşılamamıştır.⁶³ Yörede tahribat yapan diğer salgın hastalıklar arasında frengi, verem ve İspanyol nezlesi de vardı. Öyle ki İspanyol nezlesi evlerine dönen muhacirlerin pek çoğunun ölümüne yol açmıştı.⁶⁴ Frengi de en yaygın görülen hastalıkların başındaydı. Adı geçen hastalıkla mücadele edebilmek için Trabzon'un ileri gelenleri 25 Ekim 1918'de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nde bir toplantı yaparak kadın ve erkekler için birer frengi hastanesinin kurulmasına karar vermişlerdi.⁶⁵ Bölgeye gelen Hilâl-i Ahmer Sıhî Heyeti, muayenehaneye müracaat eden hastalardan ve yaptıkları tetkikatlardan hastalığın, tahminlerinden daha yaygın olduğunu

⁶² B.O.A., DH.İ.U.M. nr. 20-18/12-24.

⁶³ *Vakit*, 28 Eylül 1335/1919, no: 684, s. 1.

⁶⁴ Özel, *a.g.e.*, s. 22-23.

⁶⁵ Tarakçıoğlu, *a.g.e.*, s. 28.

belirtmiştir.⁶⁶ Dolayısıyla heyet, haftanın iki gününü sadece frengili hastalara ayırmıştır.⁶⁷ Şunu da belirtmek gerekir ki, hastalıklara karşı, göç etmeyip yerlerinde kalanlar daha dirençli idiler. Onların dinç ve pembe yüzlü olmalarına karşılık, muhacirler daha soluk, sararmış yüzlü ve zayıf olduklarından hastalıklara karşı daha dirençsizdiler ve hastalıklara daha sık yakalanmaktaydılar.⁶⁸

Hilâl-i Ahmer Sıhî Heyeti Trabzon'da hastalıklarla mücadele edebilmek için bir muayenehane açmıştır.⁶⁹ Muayenehanede tedavi edilenlerin sayısı ilk zamanlar 30-35 kişi olarak gerçekleşirken kısa zamanda günlük 80 ile 150 arasında değişen hastaya bakılmaya başlanmıştır. Öyle ki, muayenehaneye müracaat eden gayrimüslimlerin sayısı günden güne artmış, mevcut başvuruların üçte birine kadar ulaşmıştır. İlaç ve aşular ise hiçbir ücret alınmadan kullanılmıştır.⁷⁰ Eldeki imkânların yetersizliğine rağmen Hilâl-i Ahmer İmdad-ı Sıhî Heyeti'nin insanlar arasında ayırım yapmaksızın hizmet vermesi, vurgulanması gereken bir diğer husustur. Heyet, kuruluş felsefesinin gerektirdiği gibi davranmış, yalnızca Ermeni ve Rumlara yardım eden Amerikalılara bir anlamda insanlık dersi de vermiştir. Heyet, "*Bütün Trabzon sahilinde fukaranın tedavi edildiği yegâne hastane*" diye tarif ettiği, gelir durumu çok sıkıntılı olan Memleket Hastanesi'ne de yardımlarda bulunmuştur. Yaklaşık yüz hastayı tedavi eden kurumun muhtaç olduğu çamaşır, yatak levazımı, ilaç, yemek ve ekmeçlik hububatını temin etmiş, çalışanların maaşları dışında her türlü masrafı üstlenmiş ve bu sayede hastaneyi kapanma tehlikesinden kurtarmaya çalışmıştır.⁷¹

Bölgede kapalı durumdaki okulların yeniden açılması da önde gelen sorunlardan biriydi. Savaş öncesi 1800 köyün 240'ünde öğretmen bulunmaktaydı. Bu öğretmenlerin savaş sırasında askere alınması sebebiyle Trabzon vilayetinde öğretmeni olan köy bile kalmamıştı.⁷² Valilik, kurtuluştan sonra okulların yeniden onarımını ve mümkün olan en kısa zamanda eğitim-öğretime açılması için çok büyük gayret sarf etmiştir. Bu amaçla bir komisyon

⁶⁶ KA, Kutu no: 995, Belge no: 1(32).

⁶⁷ *Vakit*, 28 Eylül 1335/1919, no: 684, s. 1. Heyet hastalığın bu kadar umumi olmasına rağmen tedavi için gelen frengililerin sayısının az olduğunu, bunun için sağlıklı bir istatistik hazırlayamadıklarını, sıhhiye müdüriyetine müracaata rağmen bu merkezde bir çalışmaya başlanmadığını belirtmiştir. Ayrıca Heyet, hastaları tedaviye sevk etmek için müftü tarafından camilerde vaaz ve nasihatte bulunulmasına da sağlamıştır. Bkz. KA, Kutu no: 995, Belge no: 1(32).

⁶⁸ Lermioğlu, a.g.e., s.326.

⁶⁹ *Milli Mücadelede Hilâl-i Ahmer*, Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Ankara2007, s. 51. Adı geçen muayenehane Zeytinlik'te İptidai Mektebi binasında açılmıştır. Özel, a.g.e., s. 78.

⁷⁰ KA, Kutu no: 995, Belge no: 1(32); *Vakit*, 28 Eylül 1335/1919, no: 684, s. 1. Örneğin Hilâl-i Ahmer İmdad-ı Sıhî Heyeti, İstanbul'daki merkezden menenjit, dizanteri, tetanos ve veba gibi serumların gönderilmesini istemiştir. Bkz. KA, Kutu no: 995, Belge no: 1(35).

⁷¹ KA, Kutu no: 995, Belge no: 1(32); *Vakit*, 28 Eylül 1335/1919, no: 684, s. 1.

⁷² Beyoğlu, a.g.m., s. 487.

oluşturulmuş ve okulların onarımı için Ruslardan kalan sinema binalarını yıktırıp, buradan elde edilecek malzemenin bir bölümüyle tamiratın yapılmasını, diğer bölümün de satılarak elde edilecek gelirle tamir ücretlerinin karşılanmasını öngörmüştür. Komisyon Mondros Mütarekesi'ne kadar canla başla çalışmalarını yürütmüş ve birçok okulun açılmasını temin etmişti.⁷³

Hükümetin üzerinde durduğu diğer konu da savaşın başından beri durmadan zayıflamakta olan hayvancılığın tekrar canlandırılmasıydı. Trabzon, önemli bir ikmal merkezi olması sebebiyle Türk ordusunun yük, yiyecek ve hayvan ihtiyacını sağlamada büyük hizmetler yapmıştı. Rus İşgali ve tahliyesi esnasında ise Türk köyleri büyük yağma ve talanlara maruz kalmıştır. Öyle ki, tahliye için Trabzon'a sevk edilen Rus askerleri yiyecek ihtiyaçlarını herhangi bir ücret ödemediği Türk köylülerinden karşılamışlardır. Hükümet bölgenin kurtarılmasından sonra aldığı bir kararla Trabzon dâhil olmak üzere doğu vilayetlerinden hayvan ihraç edilmesini yasaklamıştır.⁷⁴ İkinci olarak da 3. Ordu birlikleri tarafından toplatılan hayvanların sahiplerine ve ihtiyaçlı olan ailelere dağıtılması için Harbiye ve Dâhiliye Nezaretleri'ni görevlendirmiştir.⁷⁵

Asıl mesele bölgenin yeniden yaşanılır bir hale getirilmesi idi ve bunun için de büyük paralara ihtiyaç vardı. Bu nedenle her türlü imkânlar kullanarak ödenekler tahsis edilmeye çalışıldı. Bu ödeneklerle elde edilen para, işgale uğramış vilayetlerle savaş sebebiyle zarar gören yerlerin imarı ve yöre halkına uzun vadeli krediler vermek üzere kullanılmıştır.⁷⁶ Düşman işgaline uğrayan yerler ahalisinin bina, arazi, koyun, gelir vergileri bir kararnameyle affedildi. Trabzon ve yöresi halkından göçe maruz kalanlar Tekâlif-i Emiriye'den (Hükümdar adına kesilen vergi) istisna tutuldular.⁷⁷

Sonuç

İstanbul başta olmak üzere Samsun, Sivas, Amasya ve Tokat'tan gönderilen yardımlara karşılık, ordu ambarlarından verilen zahire, yapılan diğer ayni ve nakdi yardımlar yöre halkının durumunda istenilen seviyede bir iyileşme sağlamadı. Üstelik savaş sonucu yerlerini kaybedip gelenlere Kafkaslı göçmenlerin de eklenmesi, şehirdeki tahammül sınırını ve hizmet dengesini iyice zor duruma soktu.⁷⁸ Hâlâ açlık yüzünden pek çok insan hayatını kaybet-

⁷³ Tarakçıoğlu, *a.g.e.*, s. 28-32.

⁷⁴ *B.O.A., DH.İ.UM.* nr. 20-18/12-100.

⁷⁵ *B.O.A., DH.İ.UM.* nr. 20-18/12-83.

⁷⁶ Öğün, *a.g.e.*, s. 323-324.

⁷⁷ *B.O.A., DH.İ.UM.* nr. 20-18/12-112.

⁷⁸ Kafkaslı göçmenlere kalacak yer bulunması, işlerinin temin edilmesi, Trabzon'un bir geçiş noktası olması dolayısıyla sıhhi durumlarının kontrolü ve karantina gibi uygulamalar üzerinden söz konusu olumsuz koşullar gözlemlenebilir. Bu duruma örnek oluşturması bakımından bkz. *KA*, Kutu no: 69, Belge no: 44; Kutu no: 69, Belge no: 62; Kutu no: 21, Belge no: 132; Kutu no: 160, Belge no: 120.

mekteydi. Osmanlı Hükümetinin merkezden yaptığı yardımlara, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İmdad-ı Sıhhî Heyeti'nin bölgedeki faaliyetleri de ise önemli oranda katkı sağladı. Zira heyetin yardımları sayesinde bölge insanı iaşe, ibate ve sağlık konularında daha sürdürülebilir, insanî bir yaşam seviyesine kavuştu. Özellikle Trabzon İmdad-ı Sıhhî Heyeti Başkanı Behçet Bey'in insanüstü gayreti, aşhane kurulmasında aldığı sorumlulukla birlikte Gümüşhane olmak üzere Ordu, Giresun ve Rize'deki olumsuz koşullarla da yakından ilgilenmesi adı geçen heyetin ve başkanının önemli hizmetleriydi. Ayrıca Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne bağlı heyet, 4 aylık bir süreyle görevlendirilmesine⁷⁹ rağmen sağlık teşkilatının 1921 Mayıs ayına kadar hizmet vermesinin⁸⁰ sağlanması, bölge insanı için son derece hayati olmuştur. Muhacirlerin çalıştırılması için imkân oluşturulması, yapılan sağlık taramaları, koruyucu hekimlik faaliyetleri ve hastalıklara karşı aşılamalar sayesinde can kayıpları en aza indirilmiş, bölgenin toparlanması sürecine katkıda bulunulmuştur. Savaşın neden olduğu tahribat Trabzon'da büyük bir nüfus kaybına yol açmıştır. Bölge düşman işgaline uğradıktan sonra çok sayıda insan işgal görmemiş şehirlere doğru göç ederek Trabzon'un boşalmasına sebep oldu. Göç edenlerin çoğu yollarda ve gittikleri yerlerde açlık ve hastalıklar yüzünden hayatlarını kaybetti. Göç edemeyip yurtlarında kalanların bir kısmı ise açlık ve hastalıklara ilâveten Ermeni çetelerinin sistemli katliamlarıyla yok edildi. Farklı kültür ve anlayışlara sahip devletlerin güç ve çıkar mücadelesi için birbirleri arasında cereyan eden savaşlar, çoğu zaman büyük göç hareketlerini de beraberinde getirmiştir. Özellikle Müslüman-Türk ahali bu konuda 18. yüzyılın sonlarından itibaren acı tecrübeler yaşamıştır. Bu şekilde meydana gelen göçler ise toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarında önemli değişikliklere yol açmış, Trabzon örneği üzerinden vermeye çalıştığımız gibi şehrin/shehirlerin her türlü alanda toparlanması yıllar almıştır.

⁷⁹ KA, Kutu no: 849, Belge no: 29.

⁸⁰ Çapa, *a.g.e.*, s. 138. Muhacirin İdaresi ise 15 Haziran 1921 yılında kaldırılmış, görevleri vilayet ve livalarda vali ve mutasarrıfın; kazalarda kaymakamların başkanlığında görevli komisyonlara bırakılmıştır. Bkz. *İstikbal*, 20 Haziran 1337/1921, no: 332, s. 2.

EK 1. Vilayat-ı Şarkıye'ye Gönderilecek İmdat Heyeti Hakkında.⁸¹

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umûmîsi
Fen ve Maliye Komisyonu'nun Müşterek Raporu

Afat-ı harbiyeden ve düşman istilasından pek ziyade müteessir olub hal-i sıhhi ve maddi azim ihtiyaçları için kıvranan Anadolu Vilayat-ı Şarkıye'sinin bazı aksamına Hilâl-i Ahmer İmdad-ı Sıhî Heyetleri gönderilmesi Fen ve Maliye Komisyonu'nca tedkik edilerek âti-üz-zıkr teklifatın merkez-i umumiye arzına karar kılındı.

1-Her heyetin bir reis veya idare heyeti, iki tabib, bir kâtib, iki hastabakıcı, altı hademe bulunmak ve hademededen biri açıcılık eyleyecektir. Fazla adam istihdamı icab ederse mahallinden tedarik edilecektir.

2-Her heyetin faaliyeti azami dört aydan ibaret olacaktır.

3-Heyet azası Hilâl-i Ahmer'ce iâşe ve ibade edilecek, yol masrafları da masraf-ı vakta suretinde ve ibraz edilecek vesaika göre tesviye olunacaktır.

4-Heyet azasının maaşı bervech-i âti takdir kılınmıştır.

	Yekûn				
	Asgari	Azami	Asgari	Azami	
Reis Maaşı	80	100	80	100	
Tabibin Maaşı	60	80	120	160	İki tabibin maaşı
Kâtibin Maaşı	40	50	40	50	
Hastabakıcı Maaşı	20	35	40	50	İki hastabakıcının maaşı
Hademe Maaşı	15	20	90	120	Altı hademenin maaşı

Hadd-i azamî miktarı esas ittihaz edilmek üzere her heyet için maşatın miktar-ı şehrsi 480 lira itibar alınmak üzere üç heyetin maaşı şehrsi 1440 liraya ve heyetlerin dört aylık maaşları yekûnu 5760 liraya baliğ olur.

Heyetin iâşesi için adam başına on beş lira sarf edileceğini kabul edersek on iki kişiden ibaret bir heyetin şehri masarif-i iâşesi 180 liraya üç heyetin şehri masarif-i iâşesi 540 liraya ve teşkil heyetlerin dört aylık masarif-i iâşesi yekûn 2160 liraya baliğ olur.

Vilayat-ı Şarkıye'deki gala-yı asar ve ahval-i fevkalade dolayısıyla iâşe masrafı bir misli daha tezyid edilirse 5320 lira olur.

Maşat ve iâşe masrafından başka bin lira kadar da masraf-ı müteferrike kabul edersek heyetlerin masrafının yekûnu takriben 12.000 liraya baliğ olur

⁸¹ KA, Kutu no: 849, Belge no: 29

5-Vilayat-ı Şarkıye'ye gönderilecek heyetlerin beraberlerinde götürecekleri iane, elbas ve ecza-yı tıbbiye:

İane

Fiyatı (Lira-yı Osmanî)

53.000	700 ton muhtelif zahire (mısır, buğday, un)
4.000	10 ton şeker (piyasadan alınacak)
1.500	4500 sandıka süt hülhasası (Amerikalılardan alınacak)

Eşya ve Malzeme

9.000	10.000 çift çarık (deri)
1.000	10.000 metre basma
500	10.000 çift çorap
150.000	Amerikan mamulü yüz bin don ve yüz bin gömlek

Ecza-i Tıbbiye

2.000	Kinin
<u>3.000</u>	Sair edviye

220.500

12.500	Heyetin maşatı yekûnu ve iaşe masrafı
30.000	Eşya-i malzemenin nakli
<u>7.500</u>	Masraf-ı gayri
270.500	Yekûn